

2. PŘÍSTUP OBČANŮ K SOUDŮM

Zlepšení přístupu občanů k soudům je podle mého názoru nejdůležitějším tématem online soudnictví, jak opakovaně zdůrazňuji výše. Proto se tomuto tématu věnuji blíže v této části.

A. Co se označuje za „přístup občanů k soudům“

V odborné literatuře se můžeme dočíst o různých definicích přístupu občanů k soudům. Jednoduše a podle mého srozumitelně je tento úkol vysvětlený na webu anglického online soudu pro řešení dopravních přestupků (*Traffic Penalty Tribunal*). Volně přeloženo to znamená „schopnost být užíván lidmi všech schopností a všech omezení“.

Znamená to, že soudci a advokáti nejsou těmi nejdůležitějšími osobami při navrhování civilních online soudů. Nejdůležitějšími osobami jsou naopak chudí, senioři, sekretářky, dojičky nebo třeba někdo, kdo má maturitu a žije (spokojeně) mimo Prahu. Z mé zkušenosti manažera projektů soukromých online platforem pro řešení sporů mohu potvrdit, že pokud se podaří vzbudit zájem a důvěru „normálních“ občanů v tom nejpozitivnějším smyslu, podaří se vzbudit důvěru všech uživatelů.⁸

Současně platí, že soudci a advokáti mají rozhodující úlohu při přípravě online soudnictví. Lord Thomas, Lord Chief Justice Velké Británie (ministr spravedlnosti), řekl v roce 2015, že „celková reforma justice, která se nyní začíná, by se nikdy nemohla uskutečnit bez toho, že by justice v tomto procesu převzala vedoucí roli“.

Hlavní důraz na zlepšení přístupu občanů k justici neznamená, že by online soudnictví nemělo nebo nesmělo být rychlé a efektivní (tedy levnější než současné soudnictví). Právě naopak. Rychlost a efektivnost online soudnictví pro občany je důležitou složkou přístupu občanů k soudům, ale ne jedinou.

Úspor nákladů lze dosáhnout řadou způsobů. Jde např. o snížení administrativních nákladů přechodem z papírové na online komunikaci, snížením počtu „fyzických“ soudních líčení, postupným snížením nutnosti provozovat všechny stávající soudní budovy pro účely soudů a rovněž snížením počtu stávajících soudních úředníků⁹. Nicméně, je třeba být opatrný při uvažování o online soudech jako o prostředku ke snížení nákladů justice.

⁸ V praxi se např. používá „test dvanáctiletých dětí“ – online platforma musí být plně srozumitelná a ovladatelná dvanáctiletými dětmi.

⁹ Např. Velká Británie plánuje v rámci soudní reformy postupně snížit počet soudních úředníků až o 5 000.

Je jasné, že budoucí online soudy nebudou potřebovat tolik administrativních asistentů pro soudce, jako je tomu třeba nyní v rámci současných soudů. Nicméně, současně vzroste potřeba pracovníků, podporujících strany v rámci jejich online komunikace mezi sebou a se soudem. Těmto pomocníkům se např. v USA říká „court adjudicators“, jejich rolí není řešit spory, nejsou to mediátoři, jen pomáhají stranám s jejich efektivní online komunikací prostřednictvím soudní online platformy. V USA začínají být tito soudní úředníci nového typu organizovaní a jsou velice žádaní jako profese.

V rámci přípravy online soudnictví v ČR tak bude třeba nejen dlouhodobě školit soudce, ale také nově přeškolovat soudní úředníky, a to na práci, která by měla být o dost zajímavější a uspokojivější než jejich současná praxe, alespoň pokud lze soudit z ohlasů od takto přeškolených soudních úředníků v zahraničí.

Rovněž je třeba si uvědomit, že k úsporám nákladů určitě nedojde na začátku zavádění online soudů a po většinu tohoto procesu. K úsporám dojde tehdy, až budou online soudy již pracovat, až budou provádět většinu soudních procesů zcela online a strany, soudci a advokáti budou moci využívat datově řízených procesů. Toto stadium v ČR potrvá určitě řadu let. Do té doby si zavedení online soudnictví vyžádá spíše náklady, než že by přineslo úspory. Je proto třeba tyto dodatečné náklady pokud možno minimalizovat tím, že se budeme držet dlouhodobého pohledu a systematického přístupu, vycházejícího z nejlepších zahraničních zkušeností, které jsou již nyní k dispozici.

B. Jaké otázky přístup k soudům zahrnuje

O tom, co přístup k soudům zahrnuje, se v současnosti vede množství diskusí. Lze snad uvést, že přístup k soudům zahrnuje především následující oblasti¹⁰:

- přístup k formálnímu právnímu systému: v tomto směru se jedná o pomoc lidem s nejrůznějšími omezeními a dále o online podávání dokumentů;
- přístup ke spravedlivému a efektivnímu soudnímu projednání sporu: sem patří otázky týkající se přímého online vyjednávání mezi stranami, asistovaného online vyjednávání, eskalace sporu k soudci prostřednictvím online soudní platformy a online soudních postupů včetně online soudního jednání;
- přístup k soudnímu rozhodnutí včetně online odvolacích procesů a
- přístup k efektivnímu výkonu soudních rozhodnutí.

Výše uvedené čtyři oblasti je třeba chápat společně. Online soudní procesy nelze úspěšně navrhovat jen pro některé z těchto oblastí.

¹⁰ Volně podle BYROM, N. Developing the Detail: Evaluating the Impact of Court Reform in England and Wales on Access to Justice (dále v textu jen „Developing the Detail“), 2019 (<https://research.thelegaleducationfoundation.org>).

Pro přístup k soudům a jeho zlepšení prostřednictvím online soudnictví se dále berou do úvahy potřebné charakteristiky občanů, které je třeba při navrhování online soudních procesů vzít v úvahu a řešit. Jedná se o následující aspekty¹¹:

- věk;
- invalidita;
- příjem;
- cizí jazyk jako mateřština;
- pohlaví;
- vzdělání;
- stálá adresa (např. ve vztahu k domovům seniorů, domovům sociální péče aj., nebo např. pokud se adresa nachází v oblastech s omezeným přístupem k internetu);
- rasa;
- náboženství;
- sexuální orientace;
- strach nebo stres spojený se sporem (např. domácí násilí).

C. Jak lze měřit/hodnotit přístup k soudům

To, zda je online soud úspěšný, nebo ne, se nyní v praxi měří zejména v rámci průzkumů veřejného mínění a dále tím, kolik se podařilo uspořít nákladů. Jde tedy o kombinaci subjektivních a objektivních kritérií, přičemž ta uvedená jsou určitě důležitá, ale nejsou jediná, která by se měla průběžně sledovat. Dále uvádím podrobný výčet kritérií, podle nichž lze posuzovat, zda daný online soud zlepšuje přístup občanů k soudní spravedlnosti nebo nikoliv.

C.1 Subjektivní kritéria

Výše zmiňovaný dokument *Developing the Detail* uvádí následující subjektivní kritéria přístupu občanů k soudům:

- soudní proces byl spravedlivý;
- do jaké míry byl soudní proces neutrální;
- do jaké míry byl soudní proces spravedlivý;
- každá strana se mohla vyjadřovat;
- každá strana mohla vyjádřit svůj pohled na spor;
- v průběhu procesu byla brána v úvahu stanoviska každé strany;
- do jaké míry měla každá strana kontrolu nad průběhem procesu;
- při řešení sporu byly vzaty v úvahu potřeby každé strany;
- do jaké míry byly informace poskytnuté každou stranou vzaty v úvahu v řešení sporu;

¹¹ Tamtéž.

- postoj ke straně byl ovlivněný její rasou, pohlavím, věkem, národností nebo jinými charakteristikami;
- informace shromážděné soudem byly správné/nesprávné;
- soudce byl pozorný/nepozorný;
- soudce byl pozorný ke stanoviskům každé ze stran;
- soudce se choval zdvořile/nezdvořile;
- soudce měl respekt ke každé ze stran;
- soudce byl důvěryhodný/nedůvěryhodný;
- do jaké míry soudce vysvětlil průběh procesu a
- soudce se vyjadřoval jasně/zmateně.

Myslím si, že navíc k uvedeným kritériím je užitečné zabývat se také subjektivními kritérii, která se týkají toho, jak jsou soudní rozhodnutí vykonávána v praxi. Implementace rozhodnutí je klíčový aspekt jakéhokoliv způsobu řešení sporů, tedy i soudnictví. Proto navrhuji doplnění následujících dalších kritérií pro hodnocení přístupu občanů k soudům:

- každá ze stran splnila své povinnosti nařízené v rozhodnutí;
- do jaké míry byl soudce pozorný při řízení o výkonu rozhodnutí;
- strana obdržela odpovídající a dostatečné informace o tom, jak bude soudní rozhodnutí vykonané / jak je vykonatelné.

Dále, tím jak roste počet online soudů, roste také počet online procesů, které mají potíže technického rázu. To se projevuje zejména nyní v době covidové pandemie. Proto je velmi důležité sledovat také provozní nebo technologická kritéria, tak jak se projevují u stran. Mezi taková kritéria patří zejména následující:

- snadnost přístupu na online platformu;
- kvalita obrazu;
- kvalita zvuku a
- další obdobná kritéria.

Technologická kritéria mají v praxi úzkou provázanost se subjektivními kritérii. Například jak se asi cítí osoba žijící s malými dětmi v jedné místnosti, ze které přistupuje k online soudnímu jednání prostřednictvím videokonference, kdy je její prostředí viditelné ostatním účastníkům?

C.2 Objektivní kritéria

Developing the Detail uvádí následující objektivní kritéria ve vztahu k přístupu občanů k soudům:

- počty sporů iniciované různými skupinami občanů, včetně občanů z ohroženějších skupin;
- byly v důsledku zavedení online soudnictví sníženy soudní poplatky – pokud ano, o kolik;
- průměrná doba trvání sporu od podání žaloby do pravomocného řešení sporu;

- počet sporů, v nichž byly strany právně zastoupeny;
- míra rozhodnutí, která byla stranami splněna;
- doba od vydání rozhodnutí k jeho splnění/výkonu;
- čas strávený stranou na online platformě příslušného soudu.

D. Jaká rizika přináší online soudy ve vztahu k přístupu občanů k soudům

Online soudnictví může přinést významná zlepšení v přístupu občanů k soudní spravedlnosti, může uspořit náklady a změnit pozitivně chápání justice. Na druhou stranu mohou online soudy zhoršit postavení občanů, a to zejména těch, kteří mají již dnes nějaká omezení ve společenském životě a uplatnění (lidé se zdravotními problémy, invalidé, chudí, starší občané s nižším vzděláním nebo lidé, kteří dosud nepoužívali pravidelně internet, tedy značná část občanů ČR – viz kapitola 9 níže).

Významná rizika, která je nutné mít při přípravě online soudnictví v ČR na paměti, zahrnují následující:

- Lidé s omezeným společenským uplatněním mají tendenci považovat online soudnictví za méně důvěryhodné než současné tradiční soudy, založené na převážně papírové komunikaci. To dokládá průzkum veřejného mínění, jehož závěry jsou obsaženy v kapitole 9 níže. Jedním z klíčových úkolů při přípravě online soudnictví u nás je změnit tento názor a zvýšit pozitivní očekávání občanů, zejména těch s omezeními, k online soudům. To je možné dělat jen postupně s ukázkami pilotních online procesů.
- Online soudy mohou významně zhoršit postavení právě slabších a ohroženějších stran, např. tím, že přístup k online platformám bude obtížnější, bez dostatečných vysvětlení srozumitelných pro ohroženější občany. Pokud se tak stane, obrátí se online soudnictví ve svůj opak – přispěje k výraznému snížení důvěryhodnosti soudů. V tomto směru může velmi pozitivní roli sehrát Česká advokátní komora jako ochránce práv na spravedlivý proces pro všechny občany, s důrazem na ohrožené skupiny.
- Rostoucí uplatnění strojového učení – umělé inteligence v soudních procesech je nevyhnutelné; jde však o to, aby byla umělá inteligence vždy v souladu s etickými zásadami, o nichž píšu dále v této úvodní kapitole. Současné snahy využít umělou inteligenci např. k supervizi soudců před vydáním jejich rozhodnutí (v Číně) nebo k vývoji komerčních aplikací nabízejících zaručené odhady, jak který soudce rozhodne v příslušném sporu, jsou zavádějící a neodpovídají současnému stavu vývoje strojového učení.
- Nevíme, jaké dopady bude mít online soudnictví na postoj občanů k soudním procesům jako takovým, zda se současné postoje nezmění – např. k posuzování důkazů. Elektronické důkazní prostředky budou vyžadovat nová pravidla, postupy a technologie, z nichž některá pravidla ještě neexistují, teprve se tvoří.

- Nevíme, jaké změny přinese to, že většina sporů bude v budoucnu řešena vyjednáváním. Nebude to znamenat zhoršení postavení některých stran? Jak minimalizovat to, že online vyjednávání může být účinně manipulativní? Z toho důvodu bude nutné vyjednávací nástroje pravidelně testovat. Jak zajistit, aby všechny strany měly právo na rovnocenně „silné“ online vyjednávací nástroje? To bude jedna z nejdůležitějších otázek, kterou je již nyní třeba začít řešit.
- Podobně, jaký dopad bude mít na soudní řešení sporů to, jak je navržený a implementovaný design online nástrojů pro řešení sporů? Je to podobné jako s online nástroji pro vyjednávání – také design online platform může být silně manipulativní a zvyšovat nerovnováhu různých stran při řešení jejich sporů. Jak tomu předcházet?

Výše uvedené otázky jsou velmi nové a v současnosti nemůžeme čerpat inspiraci ani v několika současných online soudech, které fungují v nejvyspělejších státech světa. Nicméně, je třeba tyto problémy začít řešit nyní, jinak hrozí, že se soustava online soudů rozvine, aniž by tyto otázky byly uspokojivě vyřešeny, a pak to bude na úkor ohrožených skupin občanů.